

OLKUSZ I ZIEMIA OLKUSKA PODCZAS I WOJNY ŚWIATOWEJ

Chcemy Polski niepodległej, abyśmy tam mogli urządzić życie lepsze i sprawiedliwsze dla wszystkich – pisał Józef Piłsudski. Odzyskanie przez Polskę niepodległości przed stu laty, to zasługa zarówno tych, którzy walczyli o wolność z bronią w rękę, jak i tych, którzy swoją codzienną pracą budowali samorządność w swoich miastach i wsiach. Warto o nich pamiętać.

Jak wyglądał Olkusz przeszło sto lat temu? Miasto rozwijało się gospodarczo dzięki przeprowadzeniu przez Olkusz w 1885 roku linii kolejowej i założeniu w 1907 roku fabryki naczyń emaliowanych przez austriackiego przemysłowca Petera Westena. Zwiększała się liczba ludności, a wielu nowych olkuszanie ożywiło atmosferę miasta, przynosząc nowe poglądy i idee. W 1908 roku Olkusz liczył 6032 mieszkańców, z czego ponad połowę stanowiła ludność żydowska. Dzięki staraniom olkuszanie, w 1900 roku powstała szkoła rzemieślnicza, jedna z pierwszych w Królestwie Polskim, w 1907 roku rozpoczęła działalność pierwsza prywatna szkoła z polskim językiem wykładowym, rok później powstała w Olkuszu prywatna Szkoła Handlowa dla dziewcząt, a w 1913 roku założono gimnazjum męskie.

Olkuszanie chętnie włączali się w działalność powstających organizacji społecznych. Pierwszą była, założona w 1878 roku, ochotnicza straż pożarna, której naczelnikiem został Edward Chmielewski. Poza tym, życie społeczne skupiało się wokół Reursy Obywatelskiej i związanego w 1911 roku olkuskiego koła Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, które utworzyło pierwsze w Olkuszu muzeum. O patriotycznym nastawieniu Olkuszanie świadczy ustawienie pomnika na grobie płk. Francesco Nullo, czy aktywny udział w rewolucji 1905 roku. Część mieszkańców

była zaangażowana w nielegalną działalność partii politycznych.

Wraz z wybuchem wojny 28 lipca 1914 roku, Rosjanie opuścili Olkusz niszcząc ważniejsze cele strategiczne. 6 sierpnia 1914 roku na teren powiatu olkuskiego wkroczył korpus armii austro-węgierskiej. Jednak zanim to nastąpiło, grupa olkuskich działaczy społecznych powołała Komitet Bezpieczeństwa Publicznego, który doraźnie opanował sytuację w mieście. W skład Komitetu weszli: burmistrz Jan Stachurski, Stefan Buchowiecki, Wincenty Kipiński, Aleksander Machnicki, Antoni Minkiewicz, Jan Jarno oraz Antoni Okrajni. Komitet powołał sekcje: porządkową, społeczną, sanitarną, skarbową, sądowniczą i budowlaną.

W ten sposób mieszkańcy wzięli na siebie odpowiedzialność za sytuację w mieście. Dla ochrony porządku publicznego zorganizowano, złożoną z mieszkańców, milicję obywatelską, którą kierował naczelnik straży pożarnej Jan Jarno. Z chwilą wybuchu wojny Jarno zaczął pisać pamiętnik, który prowadził do 1920 roku. Spisane przez niego wspomnienia są cennym źródłem do poznania historii naszego miasta.

Pierwsza Kompania Kadrowa, stworzona przez Józefa Piłsudskiego, wyruszyła 6 sierpnia 1914 roku z krakowskich Oleandrów i wkroczyła na teren zaboru rosyjskiego. Formalne powołanie Legionów Polskich przez Naczelny Komitet Narodowy

nastąpiło 16 sierpnia 1914 roku. Wkrótce w Olkuszu rozpoczęła działalność punkt wzbudkowy Legionów Polskich, którym kierował dr Stefan Buchowiecki. Do końca 1915 roku z całego powiatu olkuskiego do Legionów wstąpiło przeszło dwustu ochotników. Na początku listopada 1914 roku na terenie ziemi olkuskiej rozpoczęły się krwawe walki pomiędzy wojskami rosyjskim i armiami niemiecką i austro-węgierską, którą wspierały Legiony. W dniu 8 listopada 1914 roku przybył do Wolbromia 1. pułk legionów pod dowództwem Józefa Piłsudskiego. Aby unik-

▼ **Z lewej:** Stefan Buchowiecki (1863 – 1927), olkuski lekarz i społecznik, generał brygady. 14 września 1914 wstąpił do Legionów, gdzie zajął się organizacją służb medycznych i szpitali polowych. Był odznaczony m.in. Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari, Krzyżem Niepodległości i dwukrotnie Krzyżem Walecznych. Był lekarzem olkuskiej straży pożarnej.

▲ **Z prawej:** Antoni Minkiewicz (1881 – 1920), olkuski inżynier górnik i działacz społeczny szczególnie aktywny podczas I wojny światowej. Był m.in. członkiem zarządu olkuskiej straży pożarnej. W latach 1918-19 był ministrem aprowizacji, a od 1920 roku naczelnym komisarzem Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. Zginął w lipcu 1920 roku.

nąć okrążenia Piłsudski wraz z większością pułku (1,3 i 5 batalion) wyruszył w stronę Krakowa. Na linii frontu pozostały 4. i 6. batalion z artylerią i saperami. W dniach 17 – 19 listopada 1914 roku na bagnistych polach pomiędzy Krzywopłotami, Bydlinem i Załęczem rozegrała się krwawa bitwa. Legioniści zatrzymali rosyjską ofensywę przy znacznych stratach własnych. Na 440 legionistów, poległo 46, a 131 zostało rannych lub dostało się do niewoli. Wśród poległych był m.in. porucznik Stanisław Paderewski, przyrodni brat Ignacego Paderewskiego, słynnego pianisty, działacza społecznego i polityka. Stanisław Paderewski był inżynierem górnikiem i przed wojną pracował w podoluskiej kopalni „Ulisses”. W bitwie poległ także olkuszanie Waurzymiec Pączek. Bitwa po Krzywopłotami była chrztem bojowym legionów i, obok bitwy pod Łowczówkiem, była najkrwawszą bitwą, jaką Legiony stoczyły w 1914 roku.

Józef Piłsudski nazwał miejsce bitwy „Krzywopłockimi legionowymi Termopilami”. Polegli legioniści zostali pochowani na cmentarzu w Bydlinie, gdzie spoczywają także polegli w walkach żołnierze austriaccy i rosyjscy. W połowie grudnia 1914 roku Bitwa Jurajska dobiegła końca. Szacuje się, że wzięło w niej udział prawie milion żołnierzy. Były to największe działania wojenne w historii ziemi olkuskiej. Bitwa Jurajska pochłonęła życie 140 -160 tysięcy żołnierzy, wśród których było co najmniej kilka tysięcy Polaków ucielonych do wszystkich

trzech zaborczych armii. W wyniku walk wiele miejscowości na ziemi olkuskiej uległo zniszczeniu, a sytuację mieszkańców pogarszały przymusowe rekwizycje żywności oraz szerzące się choroby zakaźne.

Na początku 1915 r. w Sławkowie rozpoczął działalność Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego, którym kierował ppłk Władysław Sikorski. Departament wydawał odezwy i ulotki. Zorganizował także pierwsze oficjalne obchody rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego. Odbywały się one w Olkuszu, gdzie legioniści i mieszkańcy oddali hołd płk. Francesco Nullo oraz w Sławkowie, Bolesławiu i Krzywkawce.

W 1915 roku na terenie powiatu olkuskiego, mimo trudności w zaopatrzeniu w żywność, nastroje społeczne ulegały poprawie. Uroczystości obchodzone rocznice narodowe, konstytucji 3 maja, czy powstania listopadowego. Choć kwestia przyszłej niepodległości nie była jeszcze wtedy rozstrzygnięta, to w porównaniu do sytuacji, jaka miała miejsce pod zaborem rosyjskim wprowadzono znaczne swobody, co umożliwiło powstanie szeregu instytucji, organizacji i polskich szkół. Na początku 1915 roku w Olkuszu powstała I Olkuska Drużyna Skautowa im. Tadeusza Kościuszki oraz I Żeńska Drużyna Skautowa im. Emilii Plater.

Ich założycielami byli Zygmunt Rajdecki, emisariusz Naczelnego Komitetu Narodowego oraz jego żona Kamila Raj-

▲ Obchód ku czci pułkownika Nullo w Olkuszu. Nakładem Wiadomości Polskich 1915 r. Pocztówka ze zbiorów Marka Piotrowskiego.

decka. Wkrótce powstał Patronat Skautowy, który miał pomagać nowo powstałym drużynom. W marcu 1915 roku utworzono Olkuskie Koło Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego, którego przewodniczącą została Wierczyńska Buchowiecka. Na początku 1916 roku w Olkuszu został zawiązany Komitet Ratowny Powiatu Olkuskiego, który, poza działalnością charytatywną, sprawował także opiekę nad szkolnictwem i organizacjami kulturalnymi. Komitet wydawał własne pismo, czyli „Kronikę Powiatu Olkuskiego”. Dużą rolę w rozwoju kulturalnym odegrało także, działające w Olkuszu od 1916 roku, Towarzystwo Muzyczno Dramatyczne „Hejnał”. Latem 1916 roku władze austriackie wyraziły zgodę, aby w miejscowościach daunejgo zaboru rosyjskiego powołać samorządy lokalne. W dniu 28 listopada 1916 roku olkuska Rada Miejska wybrała burmistrza, którym został Karol Radłowski, a jego zastępcą został olkuski adwokat Józef Gurbiel. Na ziemi olkuskiej od 1915

roku działały także struktury, związanej z Józefem Piłsudskim, tajnej Polskiej Organizacji Wojskowej, która prowadziła szkolenie wojskowe młodzieży oraz działalność wywiadowczo-dywersyjną. Działalnością POW na ziemi olkuskiej kierował Antoni Minkiewicz. W listopadzie 1916 roku, w drugą rocznicę bitwy pod Krzywopłotami, do Olkusza przybył Józef Piłsudski, który uczestniczył w uroczystościach poświęcenia kamiennego krzyża na zbiorowej mogile legionistów poległych w bitwie pod Krzywopłotami. Poświęcenia krzyża dokonał kapelan I Brygady Legionów ks. dr Władysław Bandurski. Podczas pobytu w Olkuszu Józef Piłsudski wziął udział w uroczystym spotkaniu w Resursie Obywatelskiej, odwiedził Szkołę Rzemieśniczą, Gimnazjum, biuro Komitetu Ratunkowego i olkuski magistrat.

Ważnym wydarzeniem dla mieszkańców całej ziemi olkuskiej było utworzenie w Olkuszu Gimnazjum Męskiego. Dzięki wspólnej inicjatywie mieszkańców i władz miasta oraz Komitetu Ratunkowego Powiatu Olkuskiego, w październiku 1916 roku naukę w szkole rozpoczęło 148 uczniów z pięciu okolicznych powiatów. W 1916 roku wznowiono także naukę w olkuskiej Szkole Rzemieśniczej. Rok później powstało w Olkuszu liceum żeńskie. Uroczysty charakter miało zawieszenie symbolicznej „tarczy legionów”, jakie odbyło się 30 stycznia 1916 roku na olkuskim rynku. Każda osoba, która wpłaciła datkę, mogła wbić w drewnianą tarczę symboliczny, ozdobny gwóźdź. Celem tej społecznej zbiórki był fundusz na rzecz wdów i sierot po poległych legionistach. W 1916 roku na Czarnej Górze uroczystie posadzono „drzewko wolności”, które stało się miejscem patriotycznych manifestacji. Rok później, poprzez połączenie księgozbiorów olkuskiej Resursy Obywatelskiej, Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego oraz Ligi Kobiet, powstała Biblioteka Publiczna w Olkuszu, pierwsza taka placówka w powiecie olkuskim. Także w 1917 roku powstało w Olkuszu Towarzystwo „Piechur”, które nieformalnie przygotowywało młodzież do służby wojskowej. W 1917 roku, z inicjatywy Olkuskiej Ochotniczej Straży Ogniowej, powstał Oddział Olkusko-Miechowski Związku Floriańskiego. Olkuskcy strażacy, służąc radą i doświadczeniem, odegrali istotną rolę w powstawaniu nowych straży pożarnych w całym powiecie olkuskim. Istotną rolę w organizowaniu się społeczności lokalnych odegrały także Stowarzyszenia Spożywcze, które działały w 24 miejscowościach powiatu.

▲ Józef Piłsudski przed dworem Mroczkowskich w Olkuszu. Listopad 1916 r. Stoją od lewej: major Mieczysław Ryś-Trojanowski, Józef Piłsudski, Bolesław Wieniawa-Długoszowski, szef Polskiej Organizacji Wojskowej w Olkuszu inżynier Antoni Minkiewicz, za nim Maria Płonowska (?), Maria Piłsudska, Emilia Minkiewicz i jej siostra Maria Grujanka. Olkusz 1916 rok. Fot. arch. Muzeum Regionalne PTTK w Olkuszu.

Jednym z przykładów działań patriotycznych podejmowanych przez mieszkańców Olkusza było ponowne usypanie kopca Kościuszki. Kopicz został usypany w 1861 roku dla uczczenia 44. rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki. Pierwszą taczkę ziemi na miejsce sypania kopca przywiózł olkuski proboszcz ks. Józef Cwikliński. W dniu poświęcenia kopca, czyli 15 października 1861 r., w obecności licznie zgromadzonych Olkuszan, dwaj górnicy na wysokim dębowym krzyżu zawiesili wieniec cierniowy. Podczas powstania styczniowego Rosjanie zrównali kopiec z ziemią. Jednak mieszkańcy o nim pamiętali. W 1917 roku z inicjatywą inż. Stanisława Baca, dyrektora olkuskiej Szkoły Rzemieśniczej oraz naczelnika straży Jana Jarno postanowiono usypać nowy kopiec. Prace trwały dwa tygodnie. W uroczystościach poświęcenia kopca, jakie odbyły się w październiku 1917 roku, wzięło udział przeszło 8000 mieszkańców miasta i powiatu.

Warto dodać, że w 1917 roku olkuski Żyd Lejb Frajlich założył organizację „Postęp” oraz utworzył bibliotekę i czytelnię. Przez kolejne lata stanowiła ona centrum życia intelektualnego olkuskich Żydów.

Na przełomie 1917 i 1918 roku odbyły się wybory do Sejmiku Powiatowego. Sejmik powołał spośród swych członków sześcioposobowy Wydział Powiatowy, w którego skład weszli: Józef Kotnis, Józef Gurbiel, Ignacy Świętochowski, Antoni Minkiewicz, Aleksander Keferstein oraz Jerzy Stamirowski. Pod koniec wojny w społeczeństwie nasilały się nastroje antyaustriackie. Przełomowym momentem był traktat brzeski zawarty 9 lutego 1918 roku, na mocy którego państwa centralne przekazały Chełmszczyznę tworzącej się Ukrainskiej Republice Ludowej. Wtedy przez kraj przelała fala strajków i demonstracji. W dniu 14 lutego 1918 roku Rada Miejska w Olkuszu podjęła uchwałę o zerwaniu stosunków z władzami austriackimi, a 18 lutego na olkuskim rynku odbyła się demonstracja. Na terenie powiatu olkuskiego doszło też do starć z żandarmerią austriacką. Po tym, jak 7 października 1918 r. Rada Regencyjna Królestwa Polskiego wydała deklarację niepodległości, w Olkuszu, podobnie jak w innych miastach, odbyły się manifestacje patriotyczne.

1 listopada 1918 roku olkuska młodzież szkolna opanowała gmach austriackiej komendy powiatowej, rozpiędziła warty i zdobyła broń. W nocy zajmowano kolejne obiekty, wystawiano własne warty i rozbrojono austriacką kompanię piechoty stacjonującą w fabryce Westena. Następnego dnia, 2 listopada, delegacja olkuskiej Rady Miejskiej i Komitetu Ratunkowego zażądała od austriackiego komendanta obwodu złożenia broni przez żołnierzy i opuszczenia miasta. Komendant przekazał władzę na ręce ppłk. Jakuba Niewiadomskiego, a ten, jako Polak, złożył przysięgę przed burmistrzem Olkusza.

Wieczorem przybył z Klucza pluton polskich ułanów, którzy na rynku złożyli przysięgę na Polskę. Zapanała powszechna euforia. Wznoszono okrzyki „Niech żyje Polska”. Ziemia olkuska, po 123 latach zaborów, była wolna, ale w innych częściach odradzającej się Polski nadal trwały walki.

W dniu 11 listopada 1918 roku ogłoszono zawieszenie broni kończące I wojnę światową. Tego samego dnia w Olkuszu zawiązał się ochotniczy V Batalion Strzelców Olkuskich im. płk.

Francesco Nullo, którym dowodził por. Bogdan Ferencowicz. Na początku stycznia batalion wyruszył na odsiecz Lwowa. W listopadzie 1918 roku kilkuset olkuskich harcerzy wstąpiło do formującego się w Warszawie ochotniczego Batalionu Harcerskiego Wojska Polskiego. Z racji na zagrożenie ze strony Rosji 8 lipca 1919 roku powstał Główny Inspektorat Armii Ochotniczej, którego dowódcą został gen. Józef Haller. W Olkuszu sformowano batalion Armii Ochotniczej liczący 16 oficerów i podoficerów oraz 866 żołnierzy. We wrześniu 1919 roku do Olkusza przybył gen. Józef Haller. Szacuje się, że w walkach na Kresach poległo przeszło 250 mieszkańców ziemi olkuskiej.

▲ Żołnierze ochotniczego V Batalionu Strzelców Olkuskich im. płk. Francesco Nullo na froncie. Fot. arch.

Cmentarz wojenny z I i II wojny światowej w Olkuszu

W listopadzie i grudniu 1914 r. ziemia olkuska stała się terenem zaciętych walk pomiędzy nacierającymi wojskami rosyjskimi, a siłami armii austro-węgierskiej i niemieckiej. Szacuje się, że w czasie walk toczonych od 16 do 24 listopada 1914 r., określanych wspólnym mianem Bitwy Jurajskiej, łączne straty wyniosły około 140-160 tysięcy żołnierzy zabitych, rannych i zaginionych. Znajdujący się na zapleczu frontu Olkusz, został zajęty przez armię austro-węgierską, która zorganizowała w mieście szpitale dla rannych i chorych żołnierzy. Zmarłych grzebano na dawnym cmentarzu epidemicznym oraz na cmentarzach żydowskim i parafialnym. W wyniku prowadzonych ekshumacji i późniejszych przekształceń z trzech miejsc pierwotnego pochówku do dnia dzisiejszego zachowała się jedynie kwatera wojenna na cmentarzu parafialnym.

W okresie międzywojennym na końcu głównej alei ustawiono kamienny pomnik. W 2001 r. decyzją władz Olkusza na pomniku została umieszczona rzeźba przedstawiająca orła autorstwa Wiesława Nadymusa, a w kolejnych latach wykonane zostało kamienne ogrodzenie kwatery.

Na olkuskim cmentarzu miejsce spoczynku znalazło co najmniej 400 żołnierzy: żołnierzy z armii austro-węgierskiej, armii rosyjskiej, żołnierzy polskich oraz żołnierzy o nieustalonej przynależności z okresu I wojny światowej. Na terenie cmentarza znajdują się także groby polskich żołnierzy, którzy polegli lub zmarli w latach 1918 – 1919, oraz jednego funkcjonariusza Straży Skarbowej. W kwaterze tej znajdują się także groby żołnierzy Wojska Polskiego z okresu II wojny światowej.

*

W 2023 roku, Gmina Olkusz przeprowadziła prace remontowo-konserwatorskie na kwaterze żołnierzy z I i II wojny światowej. Gmina Olkusz pozyskała na ten cel dofinansowanie ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu

„Groby i cmentarze wojenne w kraju 2023”, a także dotację celową od Województwa Małopolskiego. Zakres prac obejmował m.in. remont kamiennego muru ogrodzeniowego, konserwację kamiennego pomnika z rzeźbą orła oraz nagrobków i krzyży. W postumencie pomnika została umieszczona granitowa tablica inskrypcyjna, a przy wejściu na cmentarz stanęła tablica informacyjna z historią nekropolii, a także nazwiskami zidentyfikowanych osób, które tam spoczywają.

▲ Austriackie groby żołnierskie pod ruinami zamku Rabsztyn. 1915 rok. Źródło: Österreichisches Staatsarchiv

▲ Cmentarz wojenny z I i II wojny światowej w Olkuszu

MATERIAŁ INFORMACYJNY MIASTA I GMINY OLKUSZ

Wydawca: Urząd Miasta i Gminy w Olkuszu, Rynek 1, 32 – 300 Olkusz, www.olkusz.eu
Opracowanie: Biuro Promocji i Informacji Publicznej UMIG Olkusz, promocja@olkusz.eu
Projekt, opracowanie graficzne, skład i druk: Grafpress, ul. 29 Listopada, 32 – 300 Olkusz

Tekst: Jacek Sypień

Remont konserwatorski na kwaterze żołnierzy z I i II światowej w Olkuszu został dofinansowany z dotacji celowej z budżetu państwa oraz ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury – państwowego funduszu celowego.

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego